

**Materials de
procedència
submarina
recuperats al Bol de
s'Alga (Illa de
l'Aire, Menorca)**

Octavi
Pons Machado

Mayurqa
(2005), 30:
909-920

MATERIALS DE PROCEDÈNCIA SUBMARINA RECUPERATS AL BOL DE S'ALGA (ILLA DE L'AIRE, MENORCA)

Octavi Pons Machado

RESUMEN: En este artículo se realiza el estudio de una serie de materiales recuperados en el fondo marino de la isla de l'Aire, situada al SE de Menorca, en el término municipal de Sant Lluís. Del estudio de los materiales podemos deducir la existencia de un pequeño fondeadero situado en el Bol de s'Alga y la existencia de un pecio medieval en el exterior del mismo.

Los artefactos encontrados son ánforas púnicas (PE25) y romanas (grecoíticas, Dressel 2-4, Dressel 20, Ostia II 521 / Ostia III 369-370 y Africana II), y un grupo de jarras medievales de Barcelona de la forma VIII de Amigues con una cronología del siglo XIV dC.

PALABRAS CLAVE: Illa de l'Aire, Pecio, Jarras medievales.

ABSTRACT: This article presents a study of materials recovered from the seabed of Illa de l'Aire in the municipality of Sant Lluís in southeastern Menorca. The existence of a small anchorage situated at Bol de S'Alga and a medieval wreckage in the area can be inferred from a study of the material

The artefacts found were Punic (PE 25) and Roman amphorae (Greco-italic, Dressel 2-4, Dressel 20, Ostia II 521/Ostia III 369-370 and African II), and a group of medieval jugs from Barcelona of the form VIII of Amigues which date from the fourteenth century AD.

KEY WORDS: Illa de l'Aire, wreckage, medieval jugs.

Des de l'any 1996 els Amics del Museu de Menorca, mitjançant el seu grup d'activitats subaquàtiques i amb el recolzament científic del Museu de Menorca i el suport econòmic del Consell Insular de Menorca, duen a terme les cartes arqueològiques submarines de Menorca.

Tots els treballs de prospecció dels jaciments, així com els de classificació, dibuix i inventari els realitzen voluntaris del grup d'activitats subaquàtiques dels amics del Museu de Menorca i gràcies a la seva tasca altruista ha estat possible l'elaboració d'aquest petit article.

Amb motiu de la campanya de l'any 2000 es va realitzar una prospecció als voltants de l'illa de l'Aire que va donar com a resultat la localització de diferents punts d'interès arqueològic, entre els quals el Bol de s'Alga.

L'objecte del present article és l'estudi dels materials recuperats en aquest punt de l'illa de l'Aire, així com el d'estudiar i documentar unes ceràmiques d'una col·lecció particular que també provenen de l'esmentada localització.

SITUACIÓ DEL JACIMENT

L'illa de l'Aire és un aflorament rocallós terciari amb dunes fòssils del quaternari situat al sud-est de Menorca enfront de la urbanització costanera de punta Prima, terme municipal de Sant Lluís (coordenades UTM 4406890/6100400).

Aquest illot presenta unes grans formacions càrstiques que permeten la recollida i circulació d'aigua dolça, fet que determina que en un dels seus punts de relleu més baix trobem una font que fins no fa gaire temps proveïa d'aigua dolça l'illa i alguns pescadors locals.

El Bol de s'Alga és una petita raconada situada a la costa nord de l'illa de l'Aire, just al davant de la font d'aigua dolça. No és un dels millors punts per poder desembarcar a terra, però a les petites i mitjanes embarcacions, en dies de bon temps, no els seria difícil poder fondejar en aquest punt. Hem de tenir present que els seus fons de clapes de sorra amb altines de posidònia oscil·len entre els 3 i 5 metres de fondària en els punts més profunds, mentre que a tocar de la costa la cota puja al mig metre.

Actualment l'accés a terra es realitza a la costa de ponent de l'illa, costa de baix relleu que presenta una bona raconada on es va construir un moll per permetre atracar les embarcacions dels farolers del far que es troba a l'illa.

La flora original de l'illa queda reduïda al fonoll marí i als liris salvatges, atesa la gran salinitat dels sòls de l'illa, i al tamarell, introduït més recentment. Pel que fa a la fauna, cal destacar la presència d'unes sargantanes de color negre i els conills, espècie introduïda per l'home a l'illa en èpoques recents.

Els fons marins estan formats per clapes de sorra i prades de posidònia, mesclades amb altines rocalloses cobertes, també, de posidònia. El migjorn de l'illa presenta unes fondàries grans, més de vint metres a les mateixes parets dels penyals, mentre que la zona de ponent, llevant i tramuntana presenten unes fondàries que abasten del mig metre a fregar de la costa fins als quinze metres enmig del pas de l'Aire.

Pel que fa a la presència humana a l'illa de l'Aire, hem de dir que a la punta dels Milans, a tocar del Bol de s'Alga es varen recuperar ceràmiques prehistòriques i clàssiques, que ens documenten la freqüentació del lloc per l'home des de temps antics.

LA TROBALLA

Entre l'any 1996 i 1998 el senyor Guillem Mercadal va fer entrega al Museu de Menorca d'una sèrie de materials que provenien de l'illa de l'Aire, concretament del Bol de s'Alga. Els materials corresponien a diferents tipus de peces d'èpoques diferents, però, dins el conjunt, sobresortien en nombre els colls i anses d'unes gerres medievals.

Al mateix temps, vàrem tenir accés, de manera casual, a una petita col·lecció de materials procedents del mateix punt de l'illa de l'Aire. La nostra sorpresa va ser poder comprovar que dins la barreja de materials d'èpoques diferents tornaven a sobresortir les vores de les mateixes gerres medievals que havíem documentat en els dipòsits realitzats al museu.

L'any 2000 els amics del Museu de Menorca varen procedir a realitzar una campanya de prospecció submarina a les costes de l'illa de l'Aire i un dels punts prioritaris va ser la prospecció de la raconada coneguda com el Bol de s'Alga, on vàrem poder comprovar la presència de materials arqueològics de diferents períodes i l'existència en un

punt determinat de la raconada d'una gran concentració de fragments que corresponien a ceràmiques medievals conegudes com a gerres d'embarcar.

ESTUDI DELS MATERIALS

Tal com ja hem comentat podem diferenciar els materials recuperats en dos grans blocs:

- a) El primer està format per fragments de vores, pivots i anses d'àmfores de tipologies i moments cronològics diferents.
- b) El segon bloc és el format per les gerres medievals.

Aquesta diferenciació de materials ens fa suposar l'existència d'uns materials que provenen d'un petit fondejador destinat a petites freqüentacions per recollir aigua dolça de la font i uns altres materials que formen part també de l'embarcador, però que corresponen a un possible derelict medieval, atesa la concentració dels seus materials en un punt determinat de la raconada.

Materials del fondejador

El lot de materials que correspondrien al fondejador està format per diferents parts d'àmfores de diverses tipologies.

Els materials més antics corresponen a un pivot d'àmfora grecoitàlica i a tres anses bífides que pertanyen a àmfores de vi gregues, concretament de l'illa de Cos. Aquesta associació de materials no és estranya, ja que a Menorca documentam la presència d'ambdós tipus de materials al fondejador de Cales Coves i al derelict del Llatzeret, al port de Maó. Aquests materials se situen cronològicament als segles III i II aC.

Del segle I aC hem documentat la presència de dos pivots que corresponen a les àmfores de vi itàliques del tipus Dressel 1.

Pel que fa a l'època romana altimperial hem documentat la presència de dos dels tipus d'àmfores més usuals als jaciments submarins i terrestres de l'illa, les Dressel 2-4 de la Tarraconense i les seves imitacions ebusitanes, les PE-25 ebusitanes. Ambdós contenidors estan destinats als transport del vi i la seva cronologia es troba al segle I dC.

Les àmfores Dressel 2-4 estan representades per cinc fragments, tres vores, un pivot i una ansa, mentre que les PE-25 ebusitanes queden representades per dos fragments, un coll amb anses i vora complerts i un pivot.

En altres punts de l'illa de l'Aire hem documentat la presència de restes d'àmfores del tipus PE-25.

Les àmfores Dressel 20, destinades al transport de l'oli de la Bètica, també estan ben representades al fondejador. En tenim un total de nou fragments, dels quals hi ha dues vores i set anses. Per la forma triangular de les vores i l'alçada dels seus colls hem de datar aquestes àmfores al segle II dC, mentre que les anses poden correspondre a exemplars del segle I o II dC.

Als voltants de l'illa de l'Aire hem documentat, almenys, dos punts més on apareixen materials bètics, àmfores per transportar conserves de peix i vi, lingots de plom i àmfores del tipus Dressel 20.

Hem documentat la presència de dos pivots d'àmfores cilíndriques del nord d'Àfrica que corresponen al tipus II de les àmfores africanes i que tenen una cronologia del segle III-IV aC.

Entre els materials estudiats en la col·lecció particular, vàrem trobar la part superior d'una àmfora del tipus Òstia II 521 / Òstia III 369-370. Es tracta d'un contenidor de mida petita, d'uns 15 litres de capacitat, amb la base plana, el coll estret i les nanses molt colzades. La seva zona de producció és la Itàlia central interna, concretament l'àrea de Spello.

La funció d'aquests contenidors era el transport per via fluvial dels vins de l'Ombria cap a la ciutat de Roma.

La seva cronologia abasta de finals del segle I dC fins a finals del segle II dC.

El que no deixa de ser un fet curiós és la presència d'aquesta àmfora a les nostres costes, ja que la seva dispersió és molt reduïda. Hi ha una gran concentració d'aquests materials a la ciutat de Roma, on arribarien pel Tíber, però al port d'Òstia ja apareixen en una quantitat menor.

Aquests fets fan pensar en la fabricació d'aquestes àmfores per contenir un vi de consum molt local i limitat i que no té interès per a l'exportació a llargues distàncies per via marítima.

L'únic fragment de ceràmica dels segles XVII o XVIII dC que hem recuperat correspon a la vora triangular arrodonida d'una gerra de vaixell o d'embarcar.

Les gerres medievals

Al costat est del Bol de s'Alga sobre un fons format per clapes de sorra amb altines de posidònia i a una fondària màxima de cinc metres, apareix una gran concentració de vores, nanses i bases d'un mateix tipus de peça, fet que ens fa pensar en l'existència d'un possible derelict a la zona.

Els materials recuperats estan molt rodats per l'acció marina, ja que aquest punt resulta molt castigat quan hi ha temporals de component nord.

ESTUDI DELS MATERIALS

Els fragments que han arribat fins a nosaltres corresponen a bases, anses i vores, totes elles d'uns mateixos contenidors ceràmics. En total hem estudiat 64 fragments que es distribueixen en 34 vores, 14 nanses i 12 bases.

Les pastes de les peces són compactes amb desgreixadors fins calcaris i les seves pastes i parets oscil·len entre els tons beix als ataronjats passant pels tons marrons i rosats. La majoria de fragments oscil·len entre els marrons i els rosats.

Pel que fa a les bases, hem de dir que en tenim de dos tipus diferents. En un primer model la base és plana i pot ser lleugerament entrant a la part central. El segon model presenta la base arrodonida i també pot presentar el fons entrant a la part central de la base. Els diàmetres de les bases d'ambdós models oscil·len entre els 20 cm per a les més grans i els 11 cm per a la més petita, predominant els diàmetres de 19 cm.

Les anses són de pont i seuen sobre l'esquena de la peça. La seva secció es ovalada i poden presentar una canal central o bé estar motllurades. La seva disposició sobre l'esquena de la peça els confereix una gran verticalitat.

Les vores són bicòniques o troncocòniques, sent majoritàries les de tendència bicònica. La gran majoria de les peces presenta una petita canal per sota de la vora i sol tenir molt diferenciat el punt en què s'uneixen els dos cossos troncocònics. La part

superior del cos de la vora és més gran que la inferior, que pot presentar una motllura just després de la línia d'unió dels dos cossos de vora.

Els diàmetres de les vores es mouen entre els 19 cm per a les més grans i els 11 cm per a la més petita. Els diàmetres més habituals es mouen entre els 12 i els 15 cm.

Una de les peces presenta una marca incisa, feta abans de la cuita amb una canya. La marca consisteix en dues fileres formades per una línia superior amb tres cercles i una línia inferior amb dos cercles.

De l'anàlisi del cos quan s'ajunta amb la base, la disposició de les nanses i la comparació amb altres materials de l'època, creiem que el cos d'aquestes peces seria de tendència ovoïdal.

CONCLUSIONS

De l'estudi dels materials recuperats podem deduir que aquesta petita raconada de l'illa de l'Aire ha estat emprada en el decurs del temps com a fondejador per poder accedir a la font d'aigua dolça que hi ha al seu davant.

Les embarcacions havien de ser d'una mida reduïda, ateses les característiques dels fons marins de la zona, que són molt prims, fet que impedeix l'accés a la raconada a embarcacions amb molt de calat.

Els forts vents de component nord castiguen amb freqüència la costa d'aquesta part de l'illa de l'Aire, per la qual cosa creiem bastant probable l'existència de bastants de naufragis en aquest punt. Aquest fet queda constatat per l'arqueologia amb la localització d'una sèrie de derelictes i restes als voltants del Bol de s'Alga i per les fonts documentals que ens proporcionen notícies de naufragis a l'illa des del segle XV fins als nostres dies.

El conjunt de materials ens parla d'un fondejador emprat des d'època clàssica fins a l'Edat Moderna, però quan els analitzam en detall, ens adonam que dins aquest conjunt en sobresurt un que s'ha de situar als segles XIII-XIV dC.

Aquest paquet de ceràmiques, format exclusivament per contenidors de diferents mides, forma part d'un possible derelict, d'una embarcació catalana o valenciana que va perillar a les costes de l'illa de l'Aire en època medieval. Les fonts documentals ens parlen de l'existència de naufragis medievals a la zona.

El fet de no disposar de cap perfil complet ens ha fet difícil establir possibles paral·lels per a aquestes peces, però hem pogut comprovar que les formes de nanses, bases i vores es poden associar amb materials que ens proporcionen una cronologia del segle XIV i una possible procedència de Barcelona. La seva tipologia es similar a les peces adscrites al grup VIII d'Amigues.

Les pastes dels fragments estudiats, compactes i vermelloses, ens fan suposar unes peces fabricades per terrissers barcelonins.

Normalment les gerres barcelonines presenten sobre l'esquena de la peça, en lloc ben visible, una marca de ceramista, ja que per evitar frau i controlar l'homogeneïtat de les capacitats de les peces, per ordenança emesa pel Consell de la ciutat, el 9 de març de 1314, aquesta pràctica es fa obligatòria.

Nosaltres no disposem de cap fragment de cos de les gerres, però en una vora hem pogut localitzar una marca que consisteix en una sèrie de cercles incisos fets amb una canya abans de la cuita. Hem pogut trobar una peça procedent de les voltes del monestir de Sant Pere de les Puelles a Barcelona que sobre el seu cos presenta una marca de cercles incisos.

Aquestes ceràmiques són conegudes com a gerres de vaixell o d'embarcar i estan destinades al transport de productes com oli, vi i gra. La mancança d'aquests productes a l'illa de Menorca al llarg del segle XIV és ben coneguda, així com el comerç amb Barcelona, València i Mallorca, lloc d'on s'importaven a l'Illa el vi i l'oli, així com els dèficits de blat que l'Illa tenia, per la qual cosa podem suposar que el vaixell podia tenir com a destinació algun port de la costa menorquina.

BIBLIOGRAFIA

- COLL CONESA, J. (1993): «Contenedores cerámicos medievales en las costas de Mallorca», a *IV Congreso de Arqueología Medieval Española*, tom III: 1069-1079.
- (1998): *Mallorca i el comerç de la ceràmica a la Mediterrània*. Edita Fundació La Caixa.
- GUERRERO AYUSO, V. M. (1991): «Sobre un posible cargamento de ánforas altomedievales en el puerto de Palma». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 47: 19-27.
- MERCADAL BAGUR, D. (1982): *Naufragios y accidentes marítimos ocurridos en las costas de Menorca siglos XV al XX*. Editorial Menorca, Maó.
- ORFILA PONS, M.; SINTES ESPASA, G. (1984): «Hallazgo de un yacimiento arqueológico en la isla del Aire (Menorca)», a *The Deya Conference of Prehistory*, Part III; Vol. III B.A.R. International Series, 229 (III): 827-840.
- SANTANACH i SOLER, J.; ROSAL i SAGÁLES, J. (1996): «Terrissa procedent de voltes del convent del Carme, de Puelles, de Barcelona», a *Butlletí Informatiu de ceràmica*, núm. 59: 22-30.
- (1996): «Terrissa procedent de voltes del monestir de Sant Pere de les Puelles, de Barcelona», a *Butlletí Informatiu de ceràmica*, núm. 60: 12-24.
- RAURICH I SANTALÓ, X., PUJOL I HAMELINK, M., IZQUIERDO I TUGAS, PERE (1993): «Les Sorres X: una embarcació medieval al Delta del Llobregat (Catalunya)», a *IV Congreso de Arqueología Medieval Española*, Tom III: 1081-1089.

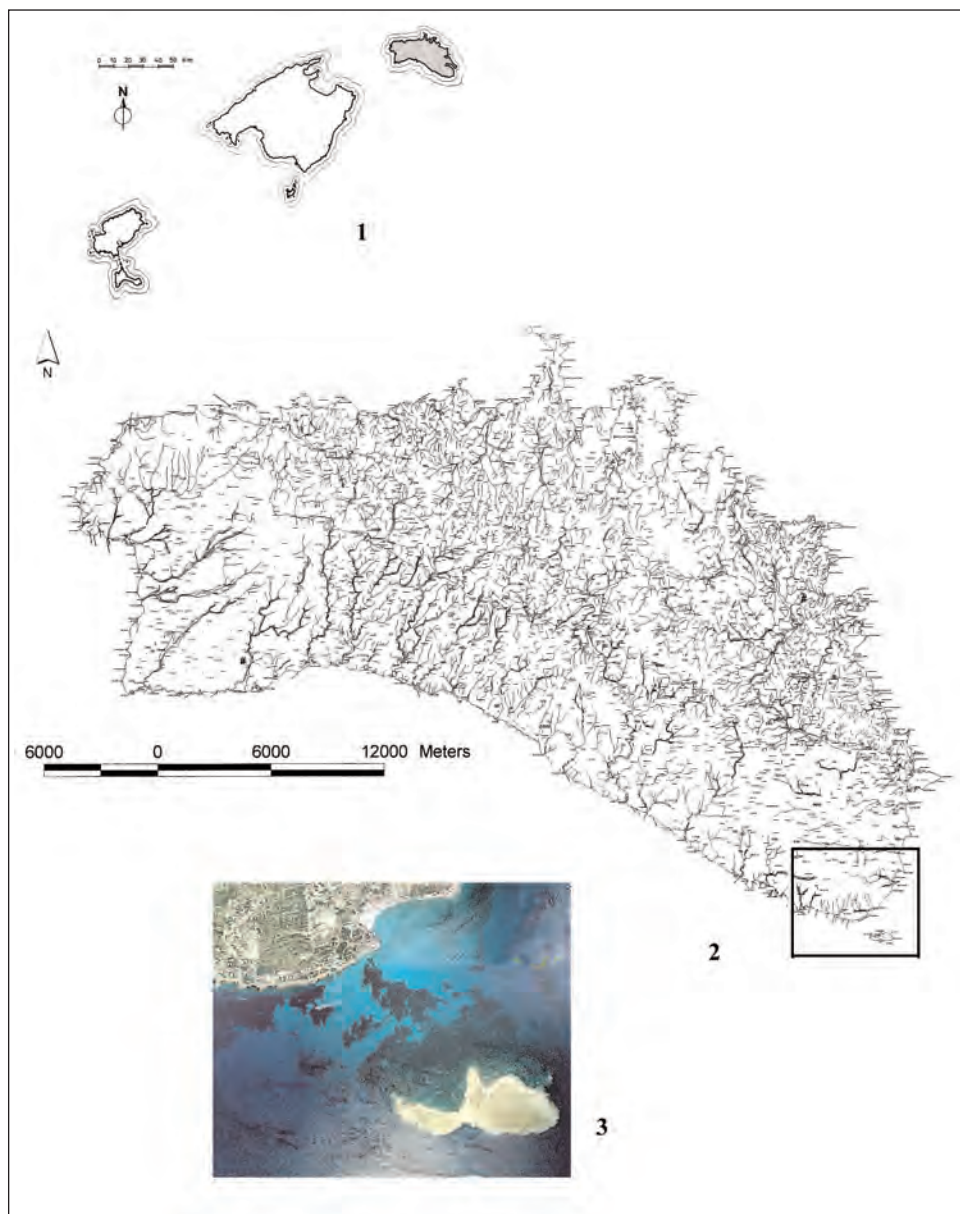

Fig. 1. Situació de Menorca.

1

2

Fig. 2. Situació de l'illa de l'Aire i es Bol de s'Alga.

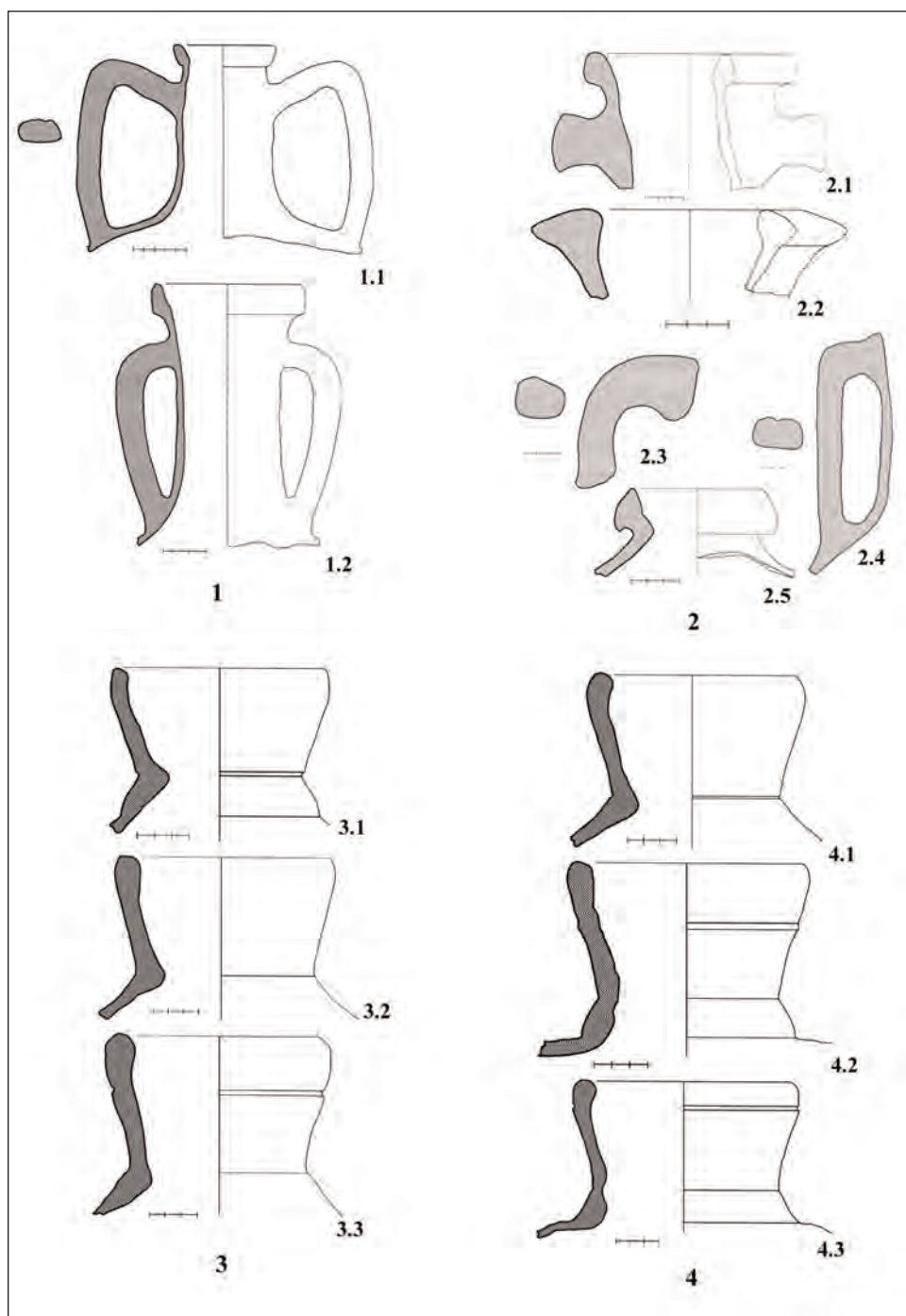

Fig. 3. 1.1 àmfora Òstia II 521/Òstia III 369-370, 1.2, àmfora PE-25, 2.1-2.4 Dressel 2-4, 2.2-2.3 Dressel 20, 2.5 gerra embarcar del segle XVII, 3.1 a 4.3 vores gerres del segle XIV.

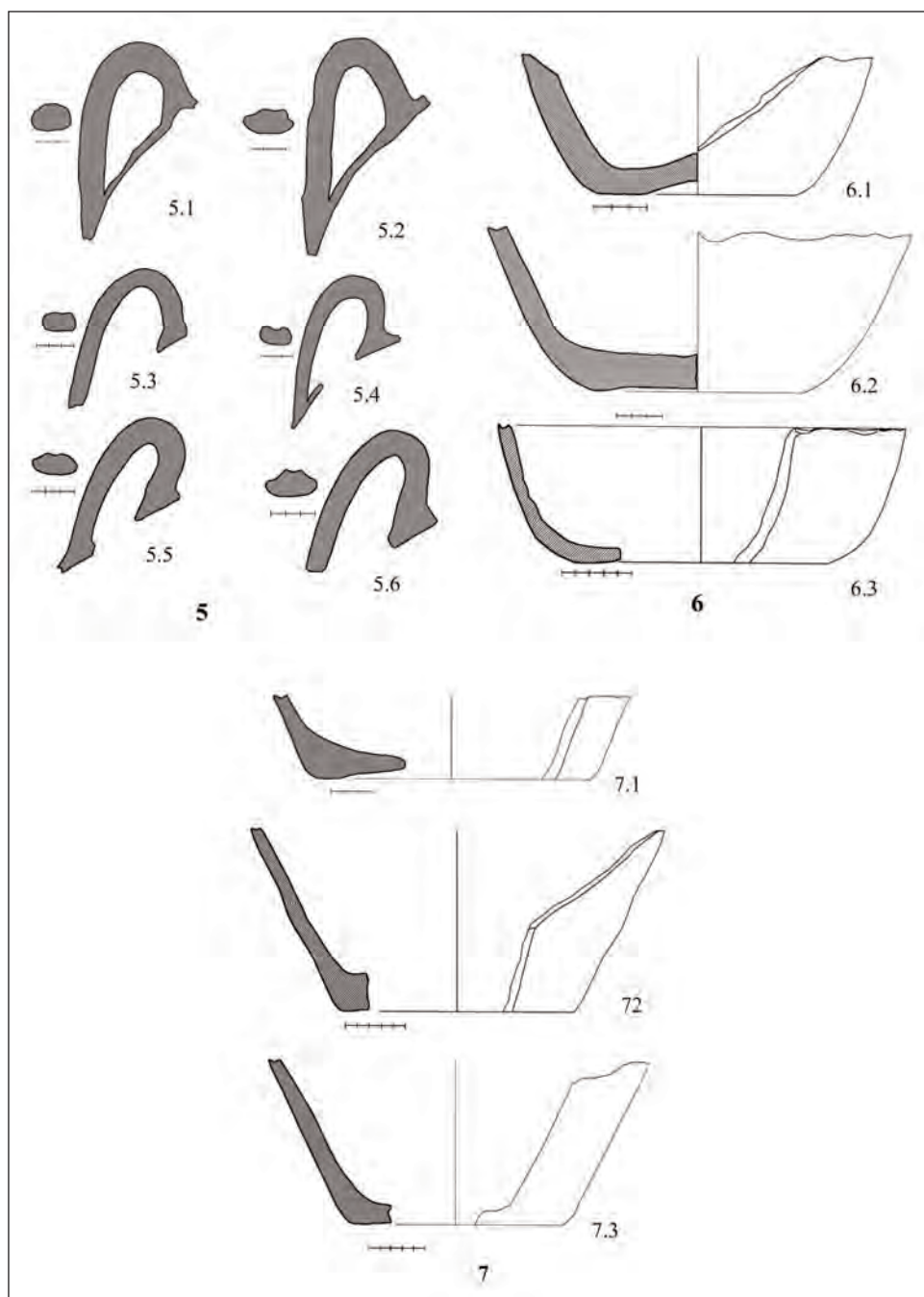

Fig. 4. 5.1 a 5.6 anses gerres medievals, 6.1 a 7.3 bases gerres medievals.